

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗАКАЗНИКА “ЧОЛГІНСЬКИЙ” ПРОТЯГОМ 1995–2006 рр.

Н.А. Пісулінська, І.В. Шидловський

Західноукраїнська орнітологічна станція, Зоологічний музей
Львівського національного університету ім. Івана Франка

Територія орнітологічного заказника “Чолгинський” знаходиться в південних межах Українського Розточчя, в адміністративному плані – у Яворівському районі Львівської області. Рельєфоутворюючим елементом місцевості є долини річок Шкло та Гноєнець з численними притоками, що зливаються поблизу м. Яворів і впадають у річку Сан.

Основним, в межах заказника, є орнітокомплекс відкритих ландшафтів (класифікація за І. Горбанем, 1992). Головним чином тут представлені біотопи відкритих акваторій та мілководь, заростей очерету (*Phragmites australis*) і рогозів (*Typha spp.*) на вологих ґрунтах і злакових угруповань у більш посушливих місцях. Особливу цінність для живлення навколводних птахів становить відкрите водне плесо та прибережні мілководдя із заболоченими ділянками, які добре прогриваються сонцем і багаті на планктон. З рослин у водоймі відмічено також роголистник (*Ceratophyllum demersum*), нитчасті та синьо-зелені водорості. Значні площі заростей очерету, рогозів та осок (*Carex spp.*) слугують місцем гніздування багатьох видів птахів (Шидловський та ін., 2002; Шидловський, Лисачук, Білонога, 2003).

Дослідження зоопланктону на даній території проводили в рамках виконання дипломного проекту “Гідробіологічна характеристика деяких водойм західного лісостепу України в залежності від господарського призначення” (керівник к.б.н. О.Р. Іванець). У 1998–1999 рр. з території хвостосховища з двох станцій бралися гідробіологічні проби і встановлено, що до складу зоопланктону водойм заказника входять чотири основні групи організмів: найпростіші (Protozoa), коловертки (Rotatoria), веслоногі (Copepoda) та гіллястовусі раки (Cladocera). Найрізноманітніше у пробах були представлені гіллястовусі раки – дев’ять видів, серед яких такі як *Dafnia longispina*, *Simocephalus vetulus*, *Scapholeberis mucronata*, *Bosmina longirostris*, які свідчать про те, що у водоймі відбувається ріст продуктивності, тобто процес евтрофування. Велика кількість гіллястовусих раків вказує на високу інтенсивність цього процесу, а отже на перевантаження водойми органією.

Дещо біднішим у видовому складі, але досить кількісним представлений у пробах клас коловертки. Тут виявлено таких представників як *Rotaria neptunia* та *R. rotatoria*, які мешкають головним чином у невеликих забруднених водоймах, детриті, мулі, заростях евтрофікованих водойм; знайдено також таких β-мезосапробів як *Brachionus calyciflorus* та *Mytilina ventralis*.

Аналізуючи дані взятих проб можна також побачити, що значний вплив на видовий склад зоопланктону здійснюють гідрохімічні показники води (табл. 1).

Збір матеріалу в заказнику проводили шляхом візуальних спостережень і відлову птахів. Відлов здійснювали у постійних місцях застосовуючи однакові методи: для горобиних птахів – “павутинними” сітками, куликів – стаціонарними пастками. Кільцювальники визначали і кільцювали птахів згідно “Положення Західного відділення Українського орнітологічного товариства про наукове кільцювання”. При цьому, у птахів визначали жирність, знімали морфометричні виміри, описували характер оперення та хід линяння, зважували. Для визначення віку і статі птахів використовували Identification Guide to European Passerines (Svensson, 1992), Identification and ageing of Holarctic Waders (Prater et al., 1976), Klucz do oznaczenia płci i wieku Europejskich ptaków wroblowatych (Busse, 1990) та Birds Manual Station (Busse, 2000), для цих же визначень та опису ходу линяння – Moulting and Ageing of European Passerines (Jenni, Winkler, 1994).

Протягом дванадцяти років роботи (1995–2006) на території заказника було виявлено більше 180 видів птахів (44 % усього видового різноманіття птахів України), з яких 23 види занесені до “Червоної книги України” (1994), або 34,3 % від загальної їх кількості. Щорічно, протягом 1995–2001 рр., через ці водойми пролітали від 50 до 100 тисяч птахів, а в час осінньої міграції концентрувалися понад 20 тисяч водно-болотних. Нажаль, починаючи з 2001 р., через численних рибалок (до 40 осіб одночасно), які своїм автотранспортом (до 28 одиниць техніки одночасно) заїжджають на територію заказника, чисельність усіх видів птахів знизилася приблизно у 10 разів. А це досить серйозно, оскільки, такі види як пісочник великий (*Charadrius hiaticula*) та чоботар (*Recurvirostra avosetta*) гніздяться у Львівській області лише на території цього заказника, а останній вид – лише у цьому місці серед всіх західних областей України. І тому, сумно констатувати, що через перевантаження заказника людьми (рекреація і риболовля) та стадами великої рогатої худоби у гніздовий період – зникли на гнізду-

Таблиця 1.

Гідрохімічна характеристика води (середні значення показників за весняно-осінній період 1998–1999 рр.)

Показники	Значення	Показники	Значення
O ₂ розч.	7,4 мг/л	SO ₄ ⁺⁺	1055,7
pH	6,8	Твердість заг.	23,8
NO ₃ ⁻	3,6	HCO ₃ ⁻	347,7
K ⁺ + Na ⁺	135,7	Fe заг.	1,2
Ca ⁺⁺	490,9	Сухий залишок	1982,0
Mg ⁺⁺	27,6	Мінералізація	2073,3
Cl ⁻	70,9	NH ₄ ⁻	1,3

Таблиця 2.

Представленість надвидових таксонів птахів в орнітологічному заказнику “Чолгинський” протягом 1995–2006 рр. за результатами кільцювання

Систематичне положення	Закільцьовано особин	Кількість видів	Роки відлову
Ряд Лелекоподібні			
1. Родина Чаплеві	1	1	1999
Ряд Гусеподібні			
2. Родина Качкові	72	6	1995-2001, 2005
Ряд Соколоподібні			
3. Родина Яструбові	12	4	1997-2001, 2003
4. Родина Соколови	1	1	1997
Ряд Куроподібні			
5. Родина Фазанові	2	1	2006
Ряд Журавлеподібні			
6. Родина Пастушкові	15	4	1995-1997, 1999-2000, 2002, 2004
Ряд Сивкоподібні			
7. Родина Сивкові	132	4	1995-2000, 2002-2005
8. Родина Чоботарові	2	1	2004
9. Родина Баранцеві	2185	19	1995-2005
10. Родина Мартинові	21	4	1995-1997, 1999-2000, 2002, 2004-2005
Ряд Зозулеподібні			
11. Родина Зозулеві	2	1	1997, 2000
Ряд Совоподібні			
12. Родина Совові	1	1	2000
Ряд Сиворакшеподібні			
13. Родина Одудові	1	1	1998
14. Родина Рибалочкові	2	1	2000, 2005
Ряд Дятлоподібні			
15. Родина Дятлові	1	1	2004
Ряд Горобцеподібні			
16. Родина Ластівкові	1080	3	1995-2006
17. Родина Жайворонкові	9	1	1997, 1999, 2004-2005
18. Родина Плискові	11272	6	1995-2006
19. Родина Сорокопудові	61	2	1995, 1997, 2000-2006
20. Родина Шпакові	12	1	1996, 1998-1999, 2005
21. Родина Воронові	2	2	2000-01
22. Родина Кропив'янкові	9621	18	1995-2006
23. Родина Мухоловкові	362	12	1995-2006
24. Родина Суторові	237	1	1995, 1997-2005
25. Родина Синицеві	554	5	1995-2006
26. Родина Горобцеві	3	1	2006
27. Родина В'юркові	660	4	1998-2006
28. Родина Вівсянкові	1127	2	1995-2006
Разом	27450	108	

ванні широконоски (*Anas clypeata*) та крячки малі (*Sterna albifrons*), знизилася загальна чисельність птахів, перестали зупинятися на відпочинок в час міграцій такі червонокнижні види, як кульони (*Numenius sp.*). Тому у 2001 р. нами було підраховано

суму збитків, заподіяних розлякуванням птахів, яка склала 1,3–1,5 млн. грн., і це без урахування пресу на червонокнижні види. Окрім птахів, у заказнику відмічено тварин з інших систематичних груп, які занесені до Червоної книги України.

Під час осінніх міграцій в заказнику, протягом всього терміну досліджень, було закільцьовано 27450 особин птахів 108 видів, які належать до 28 родин. З них 25000 представників з ряду Горобцеподібні (58 видів), 2340 – з ряду Сивкоподібні (28 видів), 72 – з ряду Гусеподібні (6 видів) та 38 особин – з інших рядів (16 видів) (табл. 2).

В середньому щорічні терміни відлову були не дуже тривалими – біля 30 днів, однак за 12 років сумарно це склало 380 днів відловів (табл. 3)

На території заказника було відловлено і закільцьовано види птахів, занесені до Червоної книги України: коловодник ставковий (*Tringa stagnatilis*) – 2 особини, кульон великий (*Numenius arquata*) – 12 особин та сорокопуд сірий (*Lanius excubitor*) – 3 особини. У 2006 р. на цій території був відловлений новий вид для території України – щеврик оливковий (*Anthus hodgsoni*).

Від закільцьованих птахів отримано 38 зворотів з 16 країн світу, зокрема з Франції – 5, Словенії – 5, Угорщини – 4, Естонії – 3, з Італії, Іспанії, Єгипту, Польщі, Португалії, Фінляндії, Хорватії, Югославії – по 2, з Великобританії, Греції, Нідерландів та Словаччини по одному. Отримано цікаві дані з перевилу птахів протягом року кільцювання та у наступні роки; встановлено і уточнено тривалість життя окремих видів горобцеподібних.

Дуже цікаві дані отримано під час дослідження біології вівсянки очеретяної (*Emberiza schoeniclus*) – одного із близьких мігрантів, які зимують на європейському й африканському узбережжях Середземного моря, Близькому Сході та мають осілі популяції у південній і центральній Європі. За час робіт нами закільцьовано 1121 особину цього виду та проаналізовано деякі основні популяційні показники птахів, які пролітають через територію досліджень у час літньо-осінньої міграції. Віковий аналіз структури мігрантів свідчить про те, що суттєвих відмінностей між прольотом молодих та дорослих особин у серпні немає. Статевий розподіл мігрантів під час міграції вказує на те, що самки починають проліт

дещо раніше за самців і пік їхньої міграції припадає на 44 пентаду (4–8 серпня), а пік прольоту самців припадає на 46–47 пентади (14–23 серпня), після чого відбувається поступове зниження чисельності мігрантів цієї групи. У самок, на відміну від самців, виявлено

ще один незначний підйом чисельності під час міграції у 46 пентаді (14–18 серпня). В загальному літньо-осінній проліт вівсянки очеретяної на досліджуваній території характеризується двома піками активності у 44 та 46 пентадах. Після другого піку, який закінчується у другій декаді серпня, відбувається поступове згасання міграції, хоч останні особини даного виду можуть спостерігатися аж до грудня місяця. У м'які зими ці птахи можуть зимувати на території заходу України, і це не одноразово відмічалось орнітологами протягом 1985–2006 років (Каталог ..., 1989, 1991, 1993, 1994, 1995, 1996; Химин, 1993; наші дані). А загалом, за літературними даними, вівсянки очеретяні зимують у Південно-Західній Європі, що узгоджується із південно-західним напрямом їх осінньої міграції, і це підтверджується нашими даними зворотньої інформації від за кільцьованих птахів, яких відмічали у 2001 р. в Італії та у 2002 і 2005 рр. в Словенії.

Тривалість життя вівсянок очеретяних є малодослідженим елементом їхньої біології. За загальноприйнятими даними, дрібні горобцеподібні живуть у середньому 2–3 роки, а більшість їх молоді взагалі гине протягом першого року. Наші ж дані, які базуються на перевилі своїх за кільцьованих птахів свідчать, що вівсянки очеретяні живуть у середньому 2–4 роки, а максимальна тривалість життя складає 5 років.

Чолгинський заказник є унікальним “утвором природи”. З одного боку, ми маємо значні зміни в природних екосистемах Яворівщини, але з іншого, цей приклад демонструє, що внаслідок гірничо-видобувних робіт людиною можуть створюватись унікальні живі комплекси, які заслуговують на спеціальну охорону. У континентальних умовах, віддалених від морських узбереж або значних водних екосистем, подібні ландшафтні утворення стають головним, або й єдиним, пристанищем для мігруючих птахів, сприяючи відпочинку, нагромадженню необхідної для прольоту енергії і, загалом, успішності міграцій.

Проте, ці штучні, а на сьогодні це вже й напівприродні екосистеми, що пройшли ряд суцесій, втратили свою доцільність для людини і покинуті на призволяще та на поталу. Оскільки саме сьогодні, розробляючи піщаний кар'єр на окраїні заказника, люди нищать його, на природоохоронній території зникає вода, а отже й місця, які так приваблювали і годували птахів. Ситуацію, на нашу думку, все-таки можна виправити і напевне, це не дуже дорого коштувало б державі. Варто, хоча б два рази на рік, у позагніздовий період, насосом-помпою підкачувати воду у водойми заказника, що поновлювало б властивості та придатність цих площ для птахів, і заборонити несанкціонований забір піску з дамби. Проте, ні товариству охорони птахів, ні тим більше Державному управлінню екоресурсів України

Таблиця 3.

Терміни роботи польового орнітологічного табору протягом 1995–2006 рр.

Рік	Липень				Серпень						Вересень		
	10-14	15-20	21-25	26-30	31-5	6-10	11-15	16-20	21-25	26-30	31-4	5-9	10-15
1995								***	***	***	***	***	***
1996						***	***	***	***	***	***		
1997					***	***	***	***	***	***			
1998					***	***	***	***	***	***			
1999	***	***	***	***	***	***	***	***	***	***			
2000				*	***	***	***	***	***	***	*		
2001					***	**	*	***	***	***	***		
2002					**	*	***	***	***	***	***	*	
2003					***	***	***	***	***	***	***	*	
2004					**	*	***	***	***	***	***		
2005					**	*	***	***	***	***	***		
2006			**		***			***	***	***	***		

до цього немає справи. Ці організації були дуже задоволені, коли мали по даному природо-заповідному об'єкту багато різної інформації і все було добре...

Крім того, кілька місяців тому, на одній із конференцій, проведених у Новояворівську, прозвучало від керівництва Яворівського району, що поблизу заказника планують створити сміттєзвалище для міст Яворів і Новояворівськ, що беззаперечно привведе до негативних наслідків для птахів, та й не тільки. Нажаль, зараз немає шляхів впливу на ситуацію, що склалася на території Чолгинського заказника, і тому з сумом можемо лише констатувати факт поступового зникнення однієї з найцінніших в орнітологічному плані природно-заповідних територій Львівщини та Західної України взагалі.

Література

- Горбань И.М. (1992): Орнитофауна западной Украины, ее кадастр и охрана. - Автореф. дис. ... канд. биол. наук. Кишинев. 1-47.
- Західно-Українська орнітологічна станція: напрями і результати діяльності / Ред. І. Шидловський, Т. Лисачук, О. Головачов. Львів: Євровіт, 2002. 1-90.
- Каталог орнітофауни західних областей України. Орнітофауні стичні спостереження за 1977-1988 рр. Луцьк, 1989. 1: 1-104.
- Каталог орнітофауни західних областей України. Орнітологічні спостереження за 1989-1990 рр. Луцьк, 1991. 2: 1-160.
- Каталог орнітофауни західних областей України. Орнітологічні спостереження за 1991-1992 рр. “Волове око”. Луцьк, 1993. 3: 1-70.
- Каталог орнітофауни західних областей України. Орнітологічні спостереження за 1993 р. “Troglodytes”. Львів, 1994. 4: 1-36.
- Західноукраїнський орнітофауністичний щорічник “Troglodytes”. Луцьк, 1995. 5: 1-50.
- Західноукраїнський орнітофауністичний щорічник “Troglodytes”. Луцьк, 1996. 6: 1-43.
- Химин М.В. (1993): Атлас зимуючих птахів Луцького району (1988/89 - 1991/92). Луцьк. 1-135.
- Червона книга України. Тваринний світ. Київ: Укр. енциклопедія, 1994. 1-464.
- Шидловський І.В., Лисачук Т.І., Білонога В.М. (2003): Динаміка рослинного покриву та орнітофауна природно-техногенних комплексів сірчанних родовищ Прикарпаття. - Екологія та ноосферологія. Дніпропетровськ. 14 (3-4): 48-54.
- Busse P. (1984): Key to sexing and ageing of European Passerines. Beitr. Naturk. Niedersachsens. 37 (suppl.).
- Busse P. (2000): Birds Station Manual. Gdansk. 1-264.
- Jenni L., Winkler R. (1994): Moults and Ageing of European Passerines. London: Academic Press. 1-224.
- Prater A.J., Marchant J., Vuorinen J. (1976): Guide to identification and ageing of Holarctic Waders. Tring. BTO. Guide 17. 1-132.
- Svensson L. (1992): Identification Guide to European Passerines. Stockholm. 1-382.